

УДК 343.13

М. В. Деєвкандидат юридичних наук,
Класичний приватний університет**ВИЗНАЧЕННЯ ДОСТАТНОСТІ ДОКАЗІВ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ
ОЦІНКИ ДОКАЗІВ**

У статті розглянуто дві принципово різні системи оцінювання доказів – формальна (легальна) та за внутрішнім переконанням (вільна), які є протилежними антиподами. Доведено, що процес оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта доказування полягає в оцінюванні таких властивостей доказів за внутрішнім переконанням: належність, допустимість, достовірність, значущість і достатність. Висвітлено кожну із зазначених властивостей. Заропоновано поняття: “презумпція достовірності доказу”, “внутрішня переконаність”.

Ключові слова: оцінювання доказів, належність, допустимість, достовірність, значущість, достатність доказів, внутрішнє переконання, внутрішня переконаність.

I. Вступ

Діяльність органів досудового розслідування та суду не завершується і не обмежується одним лише пізнанням певної події минулого – діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення. Ці органи обов'язково повинні прийняти одне з передбачених законом владних рішень, яке буде спрямоване на вирішення кримінального провадження. А для виконання цього завдання необхідно надати встановленим фактам кримінально-правову оцінку, тобто оцінити зібрані у кримінальному провадженні докази. Проблему оцінювання доказів досліджували у своїх працях С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Р. С. Белкін, А. Р. Белкін, Т. В. Варфоломєєва, А. Я. Вишинський, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Ю. К. Орлов, Г. М. Рєзнік, Н. В. Сибільова, С. В. Слинко, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило та ін. Незважаючи на таку увагу з боку вчених, оцінювання доказів як завершальний елемент доказування, і нині викликає цікавість дослідників, оскільки залишається ще чимало важливих як для теорії, так і для практики аспектів цього багатогранного процесуального явища.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути процес оцінювання доказів у кримінальному провадженні, зокрема, що піддається оцінюванню, здійснюваному в ході кримінально-процесуального доказування; висвітлити історичний аспект нормативного регулювання процесу оцінювання доказів; визначити критерії сучасного процесу оцінювання доказів.

III. Результати

Оцінити доказ передбачає оцінювання його властивостей, при цьому оцінюванню підлягають всі без винятку властивості доказу. Доказ, який усебічно не оцінено, не може бути покладений в основу рішення. Оціненню підлягає як кожний окремих доказ (всі його властивості), так і їх сукупність.

Саме розуміння оцінювання доказів як розумової, логічної діяльності, яка передбачає висновки про допустимість, належність, достовірність доказів, значення кожного доказу та їх сукупності для встановлення обставин, які входять до предмета доказування, є поширеною в науці кримінального процесу [3, с. 66–67; 16, с. 105–134; 14, с. 88–89; 21 с. 7; 13, с. 614–615; 19, с. 78–79; 11, с. 144; 25, с. 339].

Теорії кримінально-процесуального доказування відомі дві принципово різні системи оцінювання доказів, які існували в кримінальному процесі – формальна (легальна) та за внутрішнім переконанням (вільна), які розглядають як протилежні антиподи.

Нині в Україні, як і у всьому цивілізованому світі, використовують систему вільного оцінювання доказів, історично цій передувала система формальних (легальних) доказів, яка намагалася дати відповідь на запитання: як належить оцінити той чи інший доказ, отриманий у кримінальному провадженні. Система формальних доказів є однією з найдавніших цілісних концепцій оцінювання доказів. Суть цієї системи полягає в тому, що закон наперед встановлює, як повинен бути оцінений доказ, виходячи з його формальних ознак, а не з його змісту.

Одним з перших кодифікованих нормативно-правових актів, які закріплювали формальну систему доказів, був судебник імператора Священної Римської імперії германської нації Карла V, виданий 1532 р. і ві-

домий під назвою Кароліна. У ст. XXII цієї законодавчої пам'ятки зазначено, що остаточно засудження будь-кого до кримінального покарання необхідно здійснювати на підставі його власного зізнання чи свідчення. А отримували таке зізнання в ході допиту з катуванням, який призначався за наявності достатніх доказів для застосування допиту з катуванням, якими, відповідно до ст. XXIII, визнавали показання двох добрих свідків. Якщо ж наявні свідчення лише одного доброго і бездоганного свідка, то це мало назву "напівдоказ" і вважалось, відповідно до ст. XXX, підставою для допиту з катуванням лише у разі, якщо такий напівдоказ стосувався головної події злочину. Крім того, підставами для допиту з катуванням були виявлення на місці злочину речі, яка належить певній особі (ст. XXIX); свідчення викритого злочинця про своїх співучасників (ст. XXXI); власне зізнання злочинця в розмовах з іншими особами (ст. XXXII); наявність слідів крові на одязі або зброї особи, або виявлення в неї майна вбитого (ст. XXXIII); свідчення про використання особою ножа в бійці (ст. XXXIV); по справах проти матері, яка таємно народила та вбила свою дитину – попередня наявність у незаміжньої дівчини великого живота, її наступна блідість і слабкість та освідування її знаючими жінками (ст. XXXV) або наявність грудного молока (ст. XXXVI); встановлення факту придбання особою отрути та перебування її у ворожих стосунках з отруєним (ст. XXXVII); факт продажу награваного майна з відмовою назвати осіб, від яких таке майно походить (ст. XXXVIII); трати волоцюг у шинках без доказів того, що кошти, які вони витрачають, отримані законно (ст. XXXIX); надання допомоги розбійникам чи злодіям (ст. XL); наявність у підозрілої особи запалювальних засобів по справах про підпали (ст. XLII); підозріла поведінка особи по справам про зраду (ст. XLII); виявлення викраденого в особи або її великі витрати після крадіжки (ст. XLIII); дурна слава відносно особи щодо її спілкування з колдунами (ст. XLIV). Стаття XLVII покладала на обвинуваченого обов'язок довести свою невинуватість, якщо він не визнавав себе винним. Якщо після допиту з катуванням обвинувачений визнав себе винним, то відповідно до ст. LX виносили обвинувальний вирок. Обвинувальний вирок виносили й тоді, коли зізнання не отримано, якщо злочин був достатньо доведений (ст. LXIX), а таким вважався злочин, засвідчений принаймні двома або трьома добрими свідками, які заслуговують на довіру і дають свідчення на основі знання істини (ст. LXVII) [9, с. 45–65].

У Кароліні катування застосовували для отримання зізнання за наявності певних, передбачених законом, обставин, які давали підстави вважати, що особа причетна до вчинення злочину. З часом вимога встановлення істини по справі призвела до розповсюдження застосування катування не тільки до обвинувачених, але й до свідків. Але основні елементи теорії формальних доказів вже наявні в тексті Кароліни: метою процесу є встановлення істини; найкращим засобом її встановлення (найкращим доказом) є зізнання обвинуваченого; а якщо власне зізнання – найкращий доказ, то всі засоби в нагоді, щоб його отримати. Звідси широке застосування катувань у слідчому (інквізиційному) процесі. Якщо ж найкращого доказу здобуто не було, то в законі міститься перелік доказів, які є його еквівалентом і можуть його замінити.

На території України система формальних доказів, яку активно застосовували після видання у 1716 р. Петром I "Короткого викладу процесів або судових тяжб", передбачала дві групи доказів: досконалі й недосконалі. Кращим і досконалішим доказом було особисте зізнання обвинуваченого. Показання свідків були досконалим доказом, якщо не менше двох осіб підтверджували один факт. Іноземці, "поведінка яких була невідомою", злодії, вбивці, розбійники, особи, публічно покарані або позбавлені прав, а також раніше викриті в неправдивих показаннях, божевільні, глухонімі та малолітні, які не досягли 15 років, не допускалися до показань за жодною справою. Спорідненість, пряма або непряма причетність до справи перекидали шлях до показань за цією справою. Кріпаки підсудних, особи, які знаходилися у наймах або на утриманні у підсудних, допускалися до показань тільки в разі відсутності інших, більш достовірних свідків. Євреї допускалися до показань проти християн лише в межах осілости. Встановлення повної достовірності певного факту, як зазначалося, вимагало наявності двох тотожних показань свідків. Однак, якщо на одного й того ж свідка посилалися і позивач і відповідач, або якщо показання проти своїх дітей давали батько чи мати, то і одного показання свідка було досить, щоб вважати злочин безсумнівно встановленим. Закон також містив ієрархію достовірності показань осіб залежно від особи того, хто свідчив. Показання чоловіка визнавалися більш правдивими, ніж показання жінки, показання шляхетної людини – більш правдивими, ніж показання простої людини, показання освіченої людини – більш правдивими, ніж показання неосвіченої людини, показання християнина – більш правдиві, ніж показання

іновірця. Показовими для системи формальних доказів є норми про диференціацію в тогочасному праві цінності показань особи залежно від її національності та від місця отримання показань. Так, якщо справу розглядали на Кавказі, то вимагалось не менше чотирьох свідків-мусульман для того, щоб їхні показання вважалися достовірними, довершеними доказами. Отже, на Кавказі мусульманам виявляли вдвічі менше довіри, ніж іншим людям. В усіх інших частинах Росії два свідки-мусульманина впливали на вирішення справи на загальних підставах. У Сибіру до свідків з числа корінних мешканців висували такі самі вимоги, які на Кавказі до мусульман [18, с. 26–30].

На зміну теорії формальних доказів прийшла система вільного оцінювання доказів. Цей процес розпочався у Франції в кінці XVIII ст., після Великої французької революції. У Російській імперії такий перехід відбувся після судової реформи 1864 р.

У сучасному українському кримінальному процесі оцінювання доказів судом, слідчим, прокурором та слідчим, відповідно до ст. 94 КПК України, здійснюється за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. При цьому в законі не вказано формальних умов, які визначали б цінність і значення для провадження кожного доказу окремо та їх сукупності. Оцінювання доказів здійснюється за внутрішнім переконанням суб'єкта доказування, і закон висуває до оцінювання доказів такі вимоги: внутрішнє переконання суб'єкта повинно бути обґрунтованим і при оцінюванні доказів такий суб'єкт повинен керуватися законом. Обґрунтованість полягає у тому, що внутрішнє переконання повинне мати об'єктивні підстави й бути вмотивованим. Керування ж законом передбачає, що при оцінюванні доказів виконують формальні приписи закону, який містить вимоги загального, методологічного характеру (наприклад, оцінювати докази в сукупності, всебічно, повно, об'єктивно), встановлює ознаки допустимості доказів і процесуальні правила їх отримання, визначає в загальних рисах критерії належності доказів.

Хоча оцінювання доказів і пронизує різні стадії кримінального процесу, специфіка цих стадій не впливає на загальні принципи оцінювання доказів. На окремих стадіях процесу різняться не сутність дій з оцінювання доказів, не методологія оцінювання, а умови, в яких його здійснюється, її завдання та процесуальні наслідки [24, с. 344–345].

Оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням передбачає, по-перше, що

суб'єкт оцінювання не зв'язаний із законом, у законі відсутні будь-які формальні приписи щодо оцінювання доказів. По-друге, суб'єкт оцінювання не залежить від думки інших суб'єктів доказування щодо оцінюваної сукупності доказів, тобто діє заборона втручання в діяльність з оцінювання доказів. Оцінювання доказів надане одним суб'єктом доказування, не є обов'язковим для іншого, наприклад, при передачі кримінального провадження від одного слідчого до іншого, оцінка доказів слідчого не залежить від попереднього слідчого. Наступні суб'єкти доказування не залежать від оцінки доказів попередніми суб'єктами доказування і самостійно оцінюють зібрану у провадженні сукупність доказів, наприклад, прокурор оцінює докази, зібрані слідчим, суд – прокурором.

Отже, процес оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта доказування полягає в оцінюванні певних властивостей доказів. Такими, притаманними доказам, властивостями за внутрішніми переконаннями є достовірність, значущість і достатність. Є питання щодо належності і допустимості. Належність має змішану природу, містить і формальні, і змістовні моменти. З одного боку, в законі прямо зазначені обставини, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному провадженні. Тому докази, які містять відомості про ці обставини, є безумовно належними. Для констатації цього немає потреби у внутрішньому переконанні, необхідно керуватися лише законом. Щодо доказових фактів (непрямих доказів), їхній зв'язок з розслідуваною подією далеко не завжди очевидний, а отже, нерідко підлягає ретельній перевірці та оцінюється без будь-яких заздальгідь установлених формальних правил, тобто за внутрішнім переконанням [19, с. 87]. Допустимість же характеризує не зміст доказу, а його форму, і тому кримінально-процесуальне законодавство містить ряд вимог до форми доказу, а там, де є чіткі приписи норм закону, не може бути місця процесу “довільного” оцінювання, який здійснює не зв'язаний жодними формальними приписами суб'єкт доказування.

У науці кримінального процесу сталим є погляд на внутрішнє переконання як на поняття, яке характеризує підхід до визначення властивостей доказів, спосіб їхнього оцінювання, і як на результат оцінювання доказів [21, с. 23; 24, с. 365; 19, с. 85]. Для позначення внутрішнього переконання саме як результату оцінювання доказів, для його відмежування від способу, процесу їхнього оцінювання, для розрізнення цих двох понять, можна вжити термін “внутрішня переконаність”, який, на нашу думку, більш точно

передаватиме суть цього явища як певного психологічного стану суб'єкта пізнання, певного стану його свідомості.

Говорячи про внутрішню переконаність як результат оцінювання доказів, треба зазначити, що вона має гносеологічний та психологічний аспекти. З точки зору гносеологічної, внутрішня переконаність передбачає відображення свідомістю предмета дослідження конкретних фактів дійсності, з яких та на підставі яких складається досліджувана подія. Отже, це конкретні знання про фактичні обставини цього кримінального провадження. Психологічний аспект внутрішньої переконаності полягає в тому, що впевненість як ставлення суб'єкта до своїх знань, висновків та рішень, як почуття переконаності є психологічною категорією. Слово "внутрішнє" підкреслює психологічний аспект переконаності. До переконаності людина доходить у результаті взаємодії розуму і почуття. Переконаність – не просто думка, правильний погляд, а емоційно забарвлена ідея і внутрішня сила, яка регулює людську поведінку. Таким чином, переконаність – це, з одного боку, знання, а з іншого – впевненість у правильності цього знання і спонукання до дії [24, с. 365–368].

Внутрішня переконаність суб'єкта пізнання як стан його цілковитої впевненості в правильності своїх висновків повинна ґрунтуватися на достатній сукупності всебічно, повно та неупереджено досліджених доказів. При цьому необхідно зазначити, що внутрішня переконаність може бути як визначеною, певною (тобто особа дійшла твердого висновку про наявність або відсутність певного факту), так і невизначеною, непевною (особа переконалася у неможливості твердо встановити наявність або відсутність певного факту). Тобто в будь-якому випадку результатом оцінювання доказів суб'єктом доказування буде внутрішня переконаність, а переконаність – залежить від кожного конкретного кримінального провадження, від конкретного його епізоду, навіть від конкретної обставини, яка входить до предмета доказування.

Зауважимо на зовнішньому прояві, об'єктивізації внутрішньої переконаності, яка є по суті внутрішнім психологічним станом особи. У процесі доказування єдиною можливою формою зовнішньої об'єктивізації є обґрунтування та мотивування своїх висновків суб'єктами доказування у певних процесуальних формах: письмово – у відповідних процесуальних документах або усно – під час виступів та промов процесуального характеру (наприклад, обвинувальна промова прокурора). Саме за фактичною обґрунтованістю висновків судять про їхню правиль-

ність, а не за внутрішнім станом суб'єкта, який прийняв рішення. Не було прецеденту, щоб було скасовано вирок, справу повернено на новий розгляд з тієї підстави, що слідчий чи суд прийняв відповідне рішення, не будучи до кінця впевненим у його правильності [19, с. 85]. Головним тут є не внутрішній стан суб'єкта доказування, а обґрунтування ним своєї позиції, мотивування, аргументація зроблених ним висновків, саме вони мають правове значення і відповідні процесуальні наслідки. Невипадково закон прямо вимагає від суб'єктів доказування зовнішньої об'єктивізації своєї внутрішньої переконаності. У ст. 374 КПК України міститься вимога до суду мотивувати будь-який вирок – обвинувальний чи виправдувальний.

Вимога чинного КПК України, відповідно до якої суб'єкти доказування, оцінюючи докази за внутрішнім переконанням, повинні керуватися законом, стосується як кримінально-процесуального, так і матеріального закону. Роль кримінально-процесуального закону в оцінюванні доказів полягає в тому, що він закріплює і робить обов'язковими методологічні правила оцінювання доказу (оцінювання за внутрішнім переконанням; вимога всебічності, повноти та об'єктивності; вимога оцінювати сукупність доказів та ін.); встановлює обов'язкові правила збирання та дослідження доказів, які є критеріями допустимості доказів; встановлюючи в загальному вигляді предмет доказування у кримінальному провадженні, дає основу для вирішення питання про належність доказів; вводить спеціальні гарантії, які забезпечують свободу та незалежність внутрішнього переконання суб'єктів, які оцінюють докази (таємниця нарадчої кімнати, право судді на окрему думку, право прокурора відмовитися від обвинувачення або змінити предмет обвинувачення в суді, право слідчого не погодитися з вказівками прокурора з питань, які потребують оцінювання зібраних у кримінальному провадженні доказів, та ін.); встановлюючи реквізити процесуальних документів, у яких підбивають підсумки доказування на різних стадіях процесу (обвинувальний акт, вирок тощо), зобов'язує слідчого, прокурора і суд письмово аналізувати наявні в провадженні докази, наводити мотиви, за якими докази повинні бути прийняті або спростовані [24, с. 372].

Таким чином, оцінювання доказів можна визначити як складну розумову діяльність, яка здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом і має на меті з'ясувати, чи містять джерела доказів достовірну та повну інформацію про досліджувану подію (окремі її сторони), чи зібрано цю інформацію з додержанням вимог процесу-

ального закону, чи стосується вона предмета доказування; чи достатньо встановлених у провадженні фактів для ймовірних (версії), або достовірних висновків про обставини, що складають предмет доказування; чи можуть слугувати зібрані докази підставою для прийняття процесуальних рішень і проведення різних слідчих (розшукових) дій.

Оскільки змістом процесу оцінювання доказів є розумова діяльність, процес мислення, то формою цього процесу слід вважати викладення у відповідних процесуальних документах певних висновків, отриманих у результаті оцінювання, а у передбачених законом випадках ще й викладення самого процесу отримання цих висновків [20, с. 71; 1, с. 135; 23, с. 6].

Осмісленню, аналізу піддаються властивості доказів: достовірність, належність, допустимість, значущість і достатність. При цьому достовірність, належність і допустимість підлягають попередній перевірці. А значущість і достатність доказів підлягають тільки оцінюванню. Якщо суб'єкт доказування доходить висновку про неналежність, недопустимість або недостовірність фактичних даних, які містяться в джерелі доказу, то такі дані з подальшого оцінювання вилучають.

Визнати доказ допустимим передбачає дійти позитивного висновку стосовно такої властивості доказу, як допустимість. Допустимість характеризує доказ з точки зору законності джерела фактичних даних, а також способів отримання та форм закріплення фактичних даних, які містяться в такому джерелі, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, тобто уповноваженою на те особою в результаті проведення нею слідчої (розшукової) дій при суворому додержанні кримінально-процесуального закону, який визначає форми цієї дії [10, с. 27].

Допустимість доказу передбачає, що фактичні дані отримані з належного, передбаченого законом джерела. Перелік джерел фактичних даних наведено у ч. 2 ст. 84 КПК України, це показання, речові докази, документи, висновки експертів. Закон містить і норми, які прямо визначають випадки визнання доказів недопустимими (наприклад, ст. 87, 88 КПК України). Законним, тобто передбаченим у КПК України, повинен бути також спосіб одержання доказу. Найчастіше докази сторона обвинувачення отримує шляхом проведення певних слідчих (розшукових) дій. Для визначення допустимості доказу велике значення має його процесуальне оформлення. Будь-який доказ має бути належним чином процесуально оформлений, тобто має бути дотримана процедура, порядок, спосіб закріплення фактичних да-

них, отриманих під час здійснення пізнавальної діяльності суб'єктів доказування. Відсутність або серйозне порушення необхідної процесуальної форми (наприклад, відсутність підпису свідка у протоколі допиту) позбавляє фактичні дані можливості набути процесуального статусу доказів, навіть, якщо вони отримані із законного джерела і законним способом. Також для визнання допустимим доказ має бути отриманий належним суб'єктом.

У процесуальній літературі нерідко зустрічається змішування допустимості з іншими властивостями доказів. Скажімо, твердження: "часто влаштовував скандали і бійки", "несумлінно ставиться до трудових обов'язків", "систематично пиячив" автор "Теорії доказів у радянському кримінальному процесі" називає немотивованими та визнають такими, що самі по собі недопустимі як докази [23, с. 237]. Стосовно цього твердження правильно, на нашу думку, зазначає Ю. К. Орлов: якщо такі характеристики або показання отримані законним шляхом, вони цілком допустимі і можуть бути відкинута лише за якоюсь іншою ознакою, наприклад, належністю або достовірністю [19, с. 44]. Це випадок, коли допустимість доказів змішують з їх належністю або достовірністю. Змішування допустимості з достовірністю допускається при визнанні доказу недопустимим у випадку, коли застосований пізнавальний прийом виявляється недостатньо ефективним [27, с. 34–37], чи коли явна невідповідність отриманих даних дійсності дає підстави для визнання доказів недопустимими [17, с. 9].

Для чіткого відмежування допустимості від інших властивостей доказів необхідно визначити критерії такого відмежування. Таким критерієм є характеристика допустимості виключно форми доказу, яку регламентує кримінальний процесуальний закон у своїх нормах шляхом прямої вказівки на певні формальні правила, які належить виконувати. Зміст доказу характеризується іншими його властивостями – належністю, достовірністю, значущістю (силою), достатністю, які оцінюють в основному за внутрішнім переконанням, а не за формальними ознаками.

Наступною властивістю доказів є належність. Належність доказів можна визначити як зв'язок змісту доказу з обставинами, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, як спроможність доказів своїм змістом слугувати засобом встановлення обставин, які мають значення для провадження.

Докази будуть належними незалежно від того, у позитивній чи негативній формі свід-

чать про якісь із названих обставин, зокрема, встановлюють винність особи або її невинуватість, непричетність до розслідуваного діяння. Так, скажімо, належним до провадження буде доказ того, що підозрювана особа в момент вчинення злочину знаходилася в іншому місці (алібі), хоча факти, встановлені таким доказом, безпосередньо і не стосуються обставин вчинення злочину, але дають змогу зробити висновок про роль тієї чи іншої особи в розслідуваному злочині.

Належними завжди є прямі докази у провадженні. З визначенням належності непрямих доказів виникають певні труднощі. Остаточне рішення про належність непрямого доказу до обставин кримінального провадження постає лише тоді, коли робиться висновок про доведеність цих обставин. Суть такої властивості доказу, як належність, полягає в обмеженні меж доказування колом істотних для вирішення справи доказів [21, с. 13].

Деякі вчені, розглядаючи належність доказів, використовують терміни “значення” [15, с. 121–122], або “значущість” [5, с. 37], вкладаючи в зміст цих термінів ознаки належності доказів. Таке явище, на нашу думку, не є позитивним, оскільки таке “перейменування” не викликано необхідністю та розвиває термінологічний апарат, вносячи в нього плутанину.

Після визначення допустимості та належності доказів визначається їхня достовірність. Достовірність того чи іншого доказу означає відповідність фактичних даних дійсності, їх істинність. Достовірним є такий доказ, істинність якого не викликає сумнівів. Фактичні дані, які відповідають вимогам належності та допустимості, з моменту перевірки цих двох властивостей стають доказами. Перевірці тут піддається кожний доказ окремо. Достовірність же доказів визначається вже на завершальному етапі перевірки, коли в наявності є сукупність доказів. Вимога достовірності не може бути пред’явлена заздалегідь до кожного доказу в момент його отримання [23, с. 222]. Яким би сумнівним не видавався доказ (припустимо, показання зацікавленого свідка, які суперечать всім іншим матеріалам кримінального провадження), він повинен бути зафіксований і підлягає перевірці й оцінюванню на загальних засадах. І лише наприкінці дослідження, на якомусь заключному етапі, він повинен бути мотивовано відкинтий. При цьому визнання доказу недостовірним одним суб’єктом доказування не передбачає обов’язковості цього рішення для інших суб’єктів. Так у випадку визнання судом недостовірними доказів, на яких ґрунтувалося обвинувачення і винесення, скажімо, випра-

вдувального вироку в той час, коли слідчий і прокурор вважали зібрані у провадженні докази достовірними й обґрунтовували ними обвинувачення. Тобто достовірність доказів завжди визначається лише на якомусь завершальному етапі оперування ними кожним наступним суб’єктом доказування. На основі аналізу перевірки доказів, які входять до цієї сукупності, і робиться висновок про достовірність чи недостовірність якогось конкретного доказу, причому висновок про недостовірність будь-якого доказу має бути мотивованим, обґрунтованим, має бути аргументований мотив відхилення доказу через його недостовірність. Тобто діє принцип “презумпції достовірності доказу” – зібраний у кримінальному провадженні доказ вважається достовірним доти, доки в результаті його перевірки не буде встановлено протилежне – конкретний доказ недостовірний. Необхідно звернути увагу на те, що достовірність доказу може бути встановлена двома шляхами: по-перше, невстановленням фактичних даних, які б вказували на недостовірність конкретного доказу (у цьому разі такий доказ необхідно вважати достовірним відповідно до принципу “презумпції достовірності доказу”); по-друге, з’ясуванням фактичних даних, які прямо або опосередковано підтверджують достовірність конкретного доказу.

Достовірність як властивість доказу викликає чимало дискусій серед фахівців. Існує думка, що достовірність не входить до поняття доказу [6, с. 33]. Але справа в тому, що необхідно завжди пам’ятати про особливість достовірності доказу: якщо неналежність або недопустимість доказу найчастіше буває очевидною одразу і такий доказ виключається з подальшого процесу доказування, то недостовірність доказу встановлюється, ґрунтуючись на основі сукупності доказів. Правильним, на нашу думку, є твердження про те, що достовірність доказу встановлюється в момент завершення процесу доказування [7, с. 114]. Погоджуємося з Ю. К. Орловим, що кожний доказ стає таким з моменту його отримання відповідним суб’єктом і залишається ним, доки не буде за якимись ознаками забракований та виключений з сукупності [19, с. 54]. Подібну думку про “переростання” “майбутніх” доказів у власне докази висловлює і А. Р. Белкін [2, с. 38–29].

Наступна властивість доказу характеризує його здатність найбільш повно встановлювати обставини предмета доказування, визначає гносеологічну, пізнавальну цінність доказу, його значущість і переконливість як аргументу. Законодавець, визнаючи наявність у доказів такої ознаки, не визна-

чився остаточно з терміном, на позначення цієї ознаки: вживається або термін “переконливість”, або термін “сила”. У теорії доказування для позначення цієї ознаки використовують терміни “сила”, рідше – “значення”. У теорії німецького кримінального процесу ця властивість отримала назву *Beweiskraft* [29] – сила доказу. Ми ж пропонуємо для вживання в науковій лексиці термін “значущість” з огляду на те, що він досить повно і правильно відображає суть самого явища, яке позначає, а також співзвучний назвам інших властивостей доказу (належність, допустимість, достовірність, достатність). Незважаючи на “невизнання” значущості доказів багатьма авторами, ця властивість украй важлива для оцінювання достатності доказів і розуміння логіки доказування і має пряме конституційне закріплення: відповідно до п. 4, ч. 2 ст. 129 Конституції України, однією з основних засад судочинства є свобода сторін у доведенні перед судом переконливості доказів. Таку ж норму містить і чинне процесуальне законодавство України – у п. 15, ч. 1 ст. 7 та в назві ст. 22 КПК України говориться про рівні права та свободу сторін у доведенні переконливості доказів перед судом. Очевидно, що під “переконливістю” доказу законодавець має на увазі доказову цінність, значущість доказу.

У ч. 2 ст. 94 КПК України йдеться про те, що жоден доказ не має наперед встановленої сили.

У ч. 4 ст. 69 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, підписаного від імені України 20 січня 2000 р., зазначено: “Суд може відповідно до Правил процедури та доказування винести рішення про належність або допустимість будь-яких доказів, беручи до уваги, поряд з іншим, їх силу” [22]. Отже, і в авторитетних міжнародних документах містяться вказівки на наявність у доказів розглядуваної властивості.

Незважаючи на те, що значущості як властивості доказу в процесуальній літературі приділено небагато уваги, в кримінальному процесі вона, відіграючи одну з основних ролей в оцінюванні доказів, займає важливе місце. Теорія формальних доказів – одна з найдавніших цілісних концепцій оцінювання доказів, про яку йшлося вище, регулювала в нормах кримінального процесуального закону не що інше як саме значущість (силу) як кожного доказу окремо, так і їх сукупності, намагаючись таким чином вирішити проблему визначення достатності доказів у будь-якому кримінальному поведженні. Кримінально-процесуальне законодавство, відповідно до ідей так званої позитивної системи формальних доказів, місти-

ло або вказівку на те, які конкретно докази потрібні для засудження підсудного, або взагалі надавало певної математичної величини для характеристики того чи іншого доказу. Це й було визначенням на законодавчому рівні значущості того чи іншого доказу для справи (“ідеальним”, “досконалим” доказом є визнання обвинуваченим своєї вини, яке проголошувалося “царицею доказів” (*regina probationis*) і оцінювалося в одиницю, інші докази отримували дрібні значення, які виражали співвідношення певного виду доказів із “ідеального”, “досконалого” доказу – 1/2, 1/3). Так проблема визначення достатності доказів при “математичному” підході зводилася до того, щоб встановивши “вартість” кожного окремого доказу відповідно до прямо закріплених у законі значень, скласти їх і отримати певну суму, скажімо, одиницю і більше. З появою в кінці XVIII ст. так званої негативної системи формальних доказів, відповідно до якої за відсутності доказів, заздалегідь зазначених у законі, суд повинен винести виправдальний вирок, сутність оцінювання доказів не змінилася, оскільки справа зводилася до механічного підрахунку суддею доказів, значущість яких було заздалегідь визначено законом для всіх справ [28, с. 13–14].

Отже, критерієм визначення значущості, вагомості, цінності, сили того чи іншого доказу законодавець робив не суддівський розсуд, а норму закону. Тут ми бачимо спробу вирішити проблему оцінювання значущості доказів за допомогою не логічних, а законодавчих, легальних правил.

Відійшовши у теорії доказування кримінального процесу від ідей теорії формальних доказів, а разом з тим і від ідей визначення значущості кожного доказу наперед, значущість доказів, як властивість, не зникла і зникнути не могла. Процесуалісти починають приділяти їй менше уваги, оскільки законодавець перейшов на позиції оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суб’єктів доказування, що і знайшло своє відображення в кримінально-процесуальному законі.

Достатність доказів – це їх властивість, яка визначається останньою. На відміну від попередніх, вона характеризує не один окремо взятий доказ, а їхню сукупність, під якою В. С. Зеленецький пропонує розуміти особливим чином організоване об’єднання всієї численності належних і допустимих до кримінальної справи фактичних даних, які утворюють у своїй єдності цілісну та стабільну їх систему, яка забезпечує адекватне (істинне) відображення всіх елементів предмета доказування, прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальній справі [8, с. 5]. Визначення достатності є найбільш

складним етапом оцінювання доказів. Всі попередні етапи здійснюються саме для нього, є лише його передумовою. Кожний доказ, якщо його не забраковано за якоюсь ознакою, входить до сукупності і відіграє в ній певну роль. Саме для цього попередньо визначено його достовірність, значущість та інші властивості. Достатність доказів передбачає, що на основі їх наявної сукупності можливо дійти достовірного висновку і прийняти відповідне рішення у кримінальному провадженні. Достатність доказів визначається також не за певними заздалегідь встановленими критеріями, а на основі внутрішнього переконання суб'єкта доказування. Саме тому оцінювання достатності доказів є найскладнішою і саме в цьому питанні найчастіше виникають розбіжності серед суб'єктів доказування. Нерідко одну й ту саму сукупність доказів один суб'єкт доказування визнає достатньою, а інший – недостатньою [26, с. 211].

Оцінювання достатності доказів має свої особливості. По-перше, оцінюванню достатності підлягає тільки сукупність доказів, по-друге, питання про достатність доказів необхідно вирішуватися в тісній взаємодії з питанням про значущість (силу) кожного доказу окремо та всіх у сукупності. Правильно зазначають Ф. М. Кудін та Р. В. Костенко, що достатність доказів не забезпечується механічним підсумовуванням належних за змістом, допустимих за формою та достовірних доказів [12, с. 36]. Достатність доказів не повинна розглядатися як квантитативна величина і не повинна піддаватися кількісному, “арифметичному” оцінюванню. На якісному, а не кількісному підході до визначення достатності доказів наголошує і Ю. М. Грошевий [4, с. 128]. Так, в одному кримінальному провадженні для висновків буде досить і десяти доказів, а в інший і на підставі двадцяти не можна буде зробити конкретного висновку. Кількісна характеристика сукупності доказів не буде відігравати вирішального значення. Головною тут стає змістовна характеристика наявної сукупності доказів. Тобто основним є зміст доказів, зміст, який характеризується не тільки такими властивостями доказів, як належність та достовірність. Основною характеристикою у такому разі є значущість доказу, яка безпосередньо пов'язана з визначенням достатності доказів. Певною мірою можна говорити про те, що визначити значущість (силу) сукупності доказів – визначити їх достатність.

Сам термін “достатність” походить від прикметника “достатній”, який має значення: який задовольняє що-небудь, або відповідає яким-небудь потребам, вистачальний, а

також обґрунтований належною мірою, переконливий. Достатні докази – це така сукупність доказів, яка відповідає певним потребам (потребам, які виникають під час розслідування та розгляду кримінального провадження); сукупність доказів, якої вистачає для прийняття певного рішення у кримінальному провадженні, яка дає змогу належною мірою обґрунтувати певне рішення в процесі, продемонструвати його переконливість. Тобто доказів має бути достатньо для чогось. Виходячи з цього, звертають увагу на предметність, конкретність такого терміна, як “достатні докази” (“достатньо” для чого) [14, с. 93–94].

IV. Висновки

Достатність доказів, наявних у кримінальному провадженні, встановлюється в результаті оцінювання доказів, яка є завершальним етапом кримінально-процесуального доказування. Сукупність зібраних і перевірених у справі доказів оцінюється суб'єктами доказування вільно, за їхнім внутрішнім переконанням. Після визначення належності, допустимості, достовірності та значущості доказів оцінюється їхня достатність. Результатом оцінювання доказів стає внутрішня переконаність суб'єкта доказування у наявності або відсутності певних обставин предмета доказування, виходячи з якої вони і повинні приймати рішення у провадженні.

Таким чином, достатність доказів передбачає наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Список використаної літератури

1. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. / В. Д. Арсеньев. – Москва : Юрид. лит., 1964. – 179 с.
2. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособ. / А. Р. Белкин. – Москва : Норма, 1999. – 429 с.
3. Белкин Р. С. Собираение, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы / А. Р. Белкин. – Москва : Наука, 1966. – 295 с.
4. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. – Харьков : Вища школа, 1975. – 144 с.
5. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания / А. А. Давлетов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 152 с.
6. Доля Е. А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной дея-

- тельности / Е. А. Доля. – Москва : СПАРК, 1996. – 111 с.
7. Дорохов В. Я. Понятие доказательства в советском уголовном процессе / В. Я. Дорохов // Сов. государство и право / – 1964. – № 9. – С. 108–117.
 8. Зеленецкий В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : монография / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 108 с.
 9. Каролина: Уголовно-судебное уложение Карла V / Пер. со средневерхнегерм., предисл. и примеч. С. Я. Булатова. – Алма-Ата : Наука, 1967. – 152 с.
 10. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. / Н. М. Кипнис. – Москва : Юристъ, 1995. – 128 с.
 11. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Є. Г. Коваленко. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
 12. Кудин Ф. М. Достаточность доказательств в уголовном процессе: монография / Ф. М. Кудин, Р. В. Костенко. – Краснодар, 2000. – 160 с.
 13. Курс советского уголовного процесса: Общая часть под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – Москва : Юрид. лит., 1989. – 638 с.
 14. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и форма / П. А. Лупинская. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 168 с.
 15. Михайловская И. Б. Относимость доказательств в советском уголовном процессе / И. Б. Михайловская // Сов. государство и право / – 1958. – № 12. – С. 120–122.
 16. Мухин И. И. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия / И. И. Мухин. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – 184 с.
 17. Некрасов С. Допустимость доказательств: вопросы и решения / С. Некрасов // Рос. юстиция. / – 1998. – № 1. – С. 9.
 18. Обуховский В. А. Уголовные доказательства в истории и советском праве / В. А. Обуховский. – Харьков : Юридическое издательство НКЮ, 1926. – 188 с.
 19. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : науч.-практ. пособ. / Ю. К. Орлов. – Москва : Проспект, 2000. – 144 с.
 20. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р. Д. Рахунов. – Москва : Госюриздат, 1961. – 277 с.
 21. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г. М. Резник. – Москва : Юрид. лит., 1977. – 120 с.
 22. Римский Статут Международного уголовного суда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=995_588
 23. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. редактор Н. В. Жогин. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
 24. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. / Отв. редактор Н. В. Жогин. – Москва : Юрид. лит., 1966. – 584 с.
 25. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник / В. М. Тertiшник. – Київ : А.С.К., 2003. – 1120 с.
 26. Хмыров А. А. Косвенные доказательства в уголовных делах / А. А. Хмыров. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005. – 250 с.
 27. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе / С. А. Шейфер. – Москва, 1972. – 239 с.
 28. Шифман М. Л. Основные вопросы теории советского доказательственного права / М. Л. Шифман. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 40 с.
 29. Eisenberg U. Beweisrecht der StPO. Spezialkommentar. – 4. Auflage. – München : C. H. Beck Verlag, 2002. – 1170 s.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2015.

Деев М. В. Определение достаточности доказательств как составная часть процесса оценки доказательств

В статье исследуются две принципиально разные системы оценки доказательств – формальная (легальная) и по внутреннему убеждению (свободная), рассматриваемые как противоположные, как антитезы. Делается вывод, что процесс оценки доказательств по внутреннему убеждению субъекта доказывания состоит в оценке следующих свойств доказательств, оцениваемых по внутреннему убеждению: относимость, допустимость, достоверность, значимость и достаточность. Исследуется каждое из этих свойств. Предлагаются понятия: “презумпция достоверности доказательства”, “внутренняя убежденность”.

Ключевые слова: *оценка доказательств, относимость, допустимость, достоверность, значимость, достаточность доказательств, внутреннее убеждение, внутренняя убежденность.*

Dyeyev M. Notion of Sufficient Evidence as a Part of Evaluation of Evidence

The article focuses on evaluation of evidence in the course of criminal procedure proof. The article contains analysis of two essentially different types of evaluation of evidences known in criminal process – formal (legal) and based on inner conviction (free), considering them as opposite, as antipodes. The articles considers particularities of historically first type, i. e. formal (legal) evidences, aimed at providing an answerer on how to evaluate any evidence obtained in the criminal proceeding. The articles considers legal norms related to evaluation of evidences contained in the Law Code of Emperor Karl V of Holy Roman Empire of the German Nation, published in 1532 and known as Carolina, as well as in the Synopsis of processes or lawsuits, issued in 1716 by Peter the Great. The article analyzes free evaluation of evidences which replaced the theory of formal evidences. Under the above system, evaluation of evidences is performed based on inner conviction of party of proof, the laws requires that such inner conviction (belief) is justified and that in its course party of proof is guided by laws. Justification means that inner conviction shall be based on objective grounds and be reasoned. Compliance with the laws means that in the course of evaluation the formal requirements of the laws, of general and methodic nature, shall be met. The article concludes that evaluation of evidences based on inner conviction of party of proof involves evaluation of certain features of evidences. Based on inner conviction relevance, admissibility, credibility and significancy of evidences are evaluated. Each of the above features are discussed in the article. In particular, the article proposes presumption of credibility of evidence. Considering that inner conviction is not only the notion reflecting approach to establish features of evidences, method of their evaluation, but also serves to describe the result of their evaluation, it is suggested to describe inner conviction as such result, and for the purposes of distinguishing it from the method, process of evaluation of evidences, to apply term “inner belief” that will more precisely reflect the essence of this occurrence as certain psychological state of knower, certain state of his consciousness.

Key words: *evaluation of evidence, relevance, admissibility, credibility, significancy, sufficient proof, inner conviction, inner belief.*